

Живий він чи помер?

Марк Твен

ЖИВИЙ ВІН ЧИ ПОМЕР?

Березень 1892 року я провів на Рів'єрі, в Ментоні. Всіма благами, що їх у Монте-Карло а чи в Ніцці ви заживаєте прилюдно, за кілька миль далі, у цьому самотньому куточку, можна розкошувати самотою. Тобто я веду до того, що яскраве сонце, живлюще повітря і кришталево чисте голубе море тут не затьмарені людською метушнею, гвалтом та штовханиною. Ментона – тихе, просте, спокійне містечко без жодних претензій на розкіш. Тобто я маю на увазі, що більш-менш маєтна і значна публіка сюди, як правило, не заглядає. А втім, коли-не-коли тут з'являється який-небудь багатій, і нещодавно я познайомився з одним таким. Почасти щоб не розкривати його справжнього імені, я називатиму його Смітом.

Якось, коли в Англійському готелі ми сиділи за другим сніданком, Сміт скрикнув:

– Погляньте мерщій на того чоловіка, що виходить. Запам'ятайте його вигляд!

– Навіщо?

– Чи ви знаєте, хто це?

– Авжеж. Він оселився тут за кілька днів до вашого приїзду. Кажуть, це старий самотній і неймовірно багатий шовкопромисловець з Ліона. Він, мабуть, сам-один у цілому світі, завжди він такий сумний і замріяний. І він ні з ким не розмовляє. Звати його Теофіль Маньян.

Я гадав, Сміт розтлумачить мені, чому його так цікавить мосьє Маньян, одначе натомість він поринув у глибоку задуму і, бачилось, на якусь хвилю забув не тільки про мене, а й узагалі про все на світі. Він раз у раз куйовдив своє шовковисте сиве волосся, ніби збираючи думки, а снідання його тим часом хололо на столі. Нарешті він промовив:

– Ну ось. Тепер я розповім вам одну прецікаву бувальщину. А ви послухайте. Ми – я і ще троє моїх товаришів – довго втаювали її, але тепер мені схотілося порушити обітницю мовчання. Тож улаштовуйтеся зручніше.

– Я слухаю.

Ось що розповів мені Сміт:

– Багато років тому, ще будши молодим, зовсім молодим художником, я блукав по селах Франції і робив шкіци. Невдовзі до мене пристало двоє славних молодих французів, вони робили те саме, що й я. Ми були зарівно щасливі, як і бідні, або зарівно бідні, як і щасливі, – як вам до вподоби. Молодиків звали Клод Фрер і Карл Буланже. То були пречудові хлопці. Завжди бадьорі й веселі, вони кепкували із злиднів і не хнюпили носа ні при якій негоді.

Нарешті в одному бретонському селі ми сіли маком остаточно, і тамошній художник, такий же горопаха, як і ми самі, взяв нас до свого дому і достоту врятував од голодної смерті. Франсуа Мілле⁵¹...

- Як! Уславлений Франсуа Мілле?

- Уславлений? На той час він був такий же знаменитий, як будь-хто з нас. Він не зажив слави навіть у своєму рідному селі і був такий злидар, що міг годувати нас самою ріпою, та й тієї не було вдосталь. Ми так щиро заприятелювали, що хоч куди. Малювали не покладаючи рук, просто зі шкури пнулися, в хаті вже громадилися купи картин, але дуже рідко щастило продати щось. Ми всі дуже весело перебували час, але, боже милостивий, як ми тоді бідували!

Так тяглося років зо два з гаком. Аж ось одного дня Клод заявив:

- Хлопці, тут нам і кінець. Розумієте, кінець. Всі змовилися проти нас. Я обійшов ціле село, і все так, як я кажу, - всі змовились і погрожують не давати на виплат ані крихти, доки не заплатимо всіх боргів.

Ми аж похололи. На наших обличчях постав жах.

Ми збагнули, що попали в скруту. Залягла могильна тиша. Кінець кінцем Мілле, важко зітхнувши, сказав:

- Не знаю, як викрутитись, просто не знаю. Пропонуйте щось, хлопці.

Відповіддю йому була понура мовчанка, - звісно, коли мовчанку можна вважати за відповідь. Карл звівся і схвильовано заходив по кімнаті. Відтак сказав:

- Яка ганьба! Погляньте на ці полотна - тут цілі стоси витворів, анітрохи не гірших, ніж у будь-якого європейського майстра. Так, так, і безліч чужоземних швендів казали те саме - або майже те саме...

- ...Але нічого не купували, - докинув Мілле.

- Байдуже, вони так казали, і головне, що це правда. Поглянь-но лишень на свій "Вечірній благовіст"! Мені за нього пропонували п'ять франків.

- Коли?

- Хто?

- Де він?

- Чом ти не погодився?

- Стривайте, не галасуйте всі гуртом. Я гадав, що він дасть більше, я був певен цього, він мав такий вигляд, і я заламав вісім.

- Ну й що ж?

- Грім і блискавка! Він і слухати не захотів. Послухай, Франсуа...

- Знаю! Знаю! Це була помилка, і я вівся як найпослідущий дурило. Хлопці, я ж хотів якнайкраще, я...

- Ну звісно, ми тобі віримо, друже! Але наступного разу пильнуй, щоб не пошитись отак у дурні.

- Я? Та хай-но тільки хто сюди нагодиться й запропонує за нього головку капусти. Тоді ви побачите!

- Капусти! Не згадуй при мені такого - слинка тече. Ну ж бо, погомонімо про щось менш спокусливе.

- Хлопці! - озався Карл. - Скажіть, хіба ці картини не мають вартості?

- Мають.

- Скажіть, хіба не видно, що вони високої вартості?

- Видно.

- Ця вартість така висока, що якби на них стояло голосне ім'я, їх вдалося б продати за добрі гроші. Кажіть - так чи ні?

- Звісно, що так. Тут і сумніву бути не може.

- Я з вами не жартую - так чи не так?

- Певна річ, що так. Нам теж не до жартів. Але що з того? Ми ж тут нічого не вдіємо.

- А ось що вдіємо - ми поставимо на них голосне ім'я.

Жвава балачка вщухла. Всі отетеріло втупилися в Карла. А то що за чудасія? Де ми візьмемо голосне ім'я? Хто нам його дасть?

Карл сів і сказав:

- Я хочу запропонувати одну річ. По-моєму, це єдиний спосіб не втрапити до злидарського притулку і, бачиться мені, спосіб цілком надійний. Ця думка спирається на численні, загальновідомі факти з історії людства. Я певен, що мій план нас усіх збагатить.

- Збагатить!! Ти часом не збожеволів?

- Анітрохи.

- Ні, ти остаточно з'їхав з глузду. Що ти називаєш багатством?

- Сто тисяч франків на душу.

- Він вочевидь схибнувся. Я так і знав.

- Так, схоже на це. Небораче Карле, ти стільки перетерпів, що...

- Карле, ковтни таблетку й мерщій завалюйся у ліжку.

- Спочатку йому треба прикласти льоду. Остудімо йому голову, а тоді...

- Ні, краще поскручуймо йому ноги, - я вже давно помітив, що на розум він не бистрий, зате ноги...

- Чи не заціпить вам нарешті! - люто заревів Мілле.- Дайте чоловікові сказати. Ану ж бо, Карле, розтлумач свій план. В чому його суть?

- Отже, замість вступу я ласкаво зверну вашу увагу на загальновідомий факт історії людства, що багатьох великих митців за життя не визнавали. Це траплялося так часто, що я насмілюся виснувати якийсь загальний закон. Згідно з ним, кожного незнаного й обійденого великого маляра мають визнати і таки конче визнають, а за його картини даватимуть добрі гроші тільки по його смерті. Тож мій план такий: ми кинемо жереб - один із нас муситиме померти.

Останні слова прозвучали так спокійно й так несподівано, що ми не встигли й ворухнутися. А тоді знявся дикий гармидер: усяк уділяв ради - лікарської ради, як оздоровити Карлову хвору голову. Терпляче виждавши, поки веселий гамір ущух, Карл розгорнув свій план далі.

- Атож, один з нас муситиме вмерти, вмерти, щоб урятувати самого себе й інших. Ми кинемо жереб. Кому випаде жереб - той стане знаменитим, і всі ми збагатіємо. Цитуйте, цитуйте, не заважайте, я знаю, що кажу. Ідея полягає ось у чому: той, кому

судилося померти, протягом трьох місяців повинен малювати вдень і вночі, якомога примножуючи запас своїх творів, – але не картин, ні. Це мають бути дрібні начерки, шкіци, етюди, фрагменти етюдів, не більше десятка мазків на кожному – видима річ, зовсім безглузді, але неодмінно його руки й за його підписом. Він повинен виробляти не менше п'ятдесяти штук щодня, і кожен малюнок повинен відзначатися чимось прикметним, тільки йому притаманним, щоб воно легко впадало в око, бо, як ви знаєте, саме такі речі цінуються, і їх – по смерті великої людини – за неймовірні гроші скуповують усі музеї світу. Ми наскладаємо їх цілу гору – не менше! Весь цей час решта троє годуватимуть вмирущого й, очікуючи прийдешню подію, укоськуватимуть Париж та скупників, а як діло налагодиться, ми ошелешимо всіх наглим сконом і влаштуємо пишний похорон. Тепер ви збагнули, що до чого?

– Н-н-і, тобто не зов...

– Не зовсім? Невже вам ще не ясно? Направду він не помре. Він просто змінить ім'я і щезне; ми поховаємо опудало й разом з усім світом оплакуватимемо його. А я...

Але йому не дали скінчити. Всі вибухнули захопленими вигуками й оплесками, всі посхоплювалися з місць і ну гопцювати по кімнаті; пойняті радощами та вдячністю, кидалися в обійми одне одному. Ми забули про голод і годинами обговорювали чудовий Карлів план. Нарешті, щонайпильніше обміркувавши всі деталі, ми кинули жереб. Він випав Мілле, і Мілле мусив "померти". Далі ми зібрали всі речі, з якими чоловік може розлучитися тільки на порозі майбутнього багатства – сувеніри та різний дріб'язок, – і віднесли їх у заставу, одержавши за них якраз стільки, скільки потрібно, щоб справити скромну прощальну вечерю, сніданок та ще залишити кілька франків нам на дорогу й на купівлю невеликого запасу ріпи та іншого харчу, щоб прогодуватися Мілле.

Наступного ранку, поснідавши, ми втрьох вирядилися в дорогу, пішки, звичайно. Кожен прихопив із собою десяток дрібних малюнків Мілле на продаж. Карл подався до Парижа, де мав до призначеного терміну створити Мілле славу. Ми з Клодом рушили врізнобіч – блукати провінцією.

Ви не повірите, як легко й вдало пішло в нас діло. Повештавшись днів зо два, я заходився малювати віллу на околиці одного великого міста, – на веранді горішнього поверху я помітив її власника. Як я і сподівався, він спустився вниз подивитися. Я працював швидко, щоб не встиг він знудьгуватися. Час від часу він схвально вигукував, а тоді почав захоплюватися моїм малюнком і заявив, що я справжній майстер.

Я відклав пензель убік, видобув із торби один етюд Мілле, показав йому підпис на ріжкові й гордо сказав:

– Сподіваюся, ви це впізнаєте? Він – мій вчитель. Не дивно, що я знаю своє діло!

Власник вілли зніяковіло мовчав. Я сумовито зауважив:

– Чи не хочете ви часом сказати, що не знаєте підпису Франсуа Мілле?

Певна річ, він не знав такого підпису, але все одно він сповнився щонайглибшої вдячності – за те, що я так легко вивів його зі скрути, й промовив:

– Та що ви! Певна річ, це Мілле! Не збагну, як я відразу не завважив. Звісно, я впізнаю його руку!

Потім він захотів купити етюд, та я заявив, що я, правда, не багатий, але не такий уже й злидень. Врешті-решт я все ж таки збув йому той малюнок за вісімсот франків.

– За вісімсот франків!

– Так. Мілле виміняв би його на свинячого битеника. Так, я одержав вісімсот франків за цю марничку. Тепер я з задоволенням відкупив би її за вісімдесят тисяч. Але ті часи вже давно минули... Я дуже мило зобразив дім того чоловіка і хотів був попросити за свій малюнок десять франків. Та за роботу учня великого майстра незручно було правити так мало, тому я продав її за сто. Вісімсот франків я відразу ж, із цього ж самого міста, відіслав Мілле і другого дня пустився далі.

Тепер я вже не ходив пішки. Я їздив. Відтоді я повсякчас їздив. І щодня продавав по картині. Я жодного разу не намагався продати дві картини в день. Я завжди казав своєму покупцеві:

– Я роблю велике глупство, що взагалі продаю твір Франсуа Мілле. Він не протягне й трьох місяців, а по смерті Мілле його картин ні за які гроші не купиш.

Я всіляко намагався ширити цю чутку, щоб підготувати публіку до майбутньої події.

Наш план продажу картин належить мені, і я беззастережно вважаю його своєю заслугою. Я запропонував його того останнього вечора, коли ми обмізковували майбутню кампанію, і всі троє вирішили до пуття випробувати його, перш ніж замінити іншим. Всім нам сприяв успіх. Я ходив пішки тільки два дні. Клод теж ходив два дні – ми обидва боялися прославляти Мілле за близько від дому. А хитрун та пройда Карл – той ходив пішки тільки півдня, а потім мандрував, як герцог.

Час від часу ми домовлялися з редактором якоїсь провінційної газети й komponували дописа. В цих дописах ніколи не говорилося, що ми відкрили нового маляра, – навпаки, ми вдавали, ніби Франсуа Мілле давно всім знаний. У них не було ніяких похвал, а лиш кілька слів про стан здоров'я "великого майстра", – часом у них переважала надія, часом скорбота, та завжди поза рядками відчувалося, що ми готуємося до найгіршого. Всі ці дописи, коли вони були надруковані, ми обводили олівцем і надсилали газети тим, хто купив у нас картини.

Карл невдовзі приїхав до Парижа й там поставив діло на широку ногу. Він зійшовся з чужоземними кореспондентами й домігся того, що повідомлення про хворобу Мілле обійшли Європу, Америку й решту частин світу.

За півтора місяці ми всі троє зустрілися в Парижі й поклали повідомити Мілле, щоб він більш не надсилав нам картин. Зчинився такий ажіотаж, що нам стало ясно – пора ставити крапку й діяти негайно. Ми звеліли Мілле лягти в постіль і чимшвидше усохнути, щоб сконати не пізніш, як за десять днів.

Потім ми зробили підрахунки й пересвідчилися, що втрьох продали вісімдесят п'ять дрібних начерків та етюдів, виручивши за них шістдесят дев'ять тисяч франків. Останню й найблискучішу оборудку здійснив Карл. Він продав "Вечірній благовіст" за дві тисячі двісті франків. Як ми його звеличували! Та хіба ж могли ми передбачити, що невдовзі настане день, коли вся Франція битиметься за цю картину і якийсь чужинець заволодіє нею за п'ятсот п'ятдесят тисяч готівкою?

Того вечора ми справили прощальну вечерю з шампанським, а наступного дня я та Клод зібрали свої манатки й подалися чергувати біля смертної постелі Мілле й не пускати набридливих відвідувачів до будинку. Окрім того, ми щодень пересилали до Парижа бюлетені, щоб Карл через газети п'яти континентів міг сповіщати весь світ про стан хворого. Нарешті сумна подія звершилася, і Карл встиг саме вчасно, щоб допомогти виконати погребальний обряд.

Ви, либонь, пам'ятаєте врочисті похорони й сенсацію, яку вони викликали в усьому світі, пам'ятаєте, що на них були присутні знаменитості Старого та Нового Світу, які з'явилися засвідчити свою шану й скорботу. Ми всі четверо – як завжди нерозлучні – несли труну, не дозволяючи нікому нам допомогти. І добре зробили – адже в труні була сама лише воскова фігура, і всякий інший неодмінно помітив би, що вона занадто легка. Так, усе та сама четвірка, що дружно ділила злигодні в скрутну годину і що нині пішла в небуття, несла труну...

– Яка четвірка?

– Наша! Адже Мілле теж ніс свою власну труну. Він удавав родича – розумієте, далекого родича.

– Неймовірно!

– Як не дивно, але це так. Ви, звичайно, пам'ятаєте, як підскочила ціна на картини. Гроші? Ми не знали, куди їх дівати. В Парижі є одна людина, в якій на сьогодні сімдесят картин Мілле. Він заплатив нам за них два мільйони франків. А щодо дрібних начерків та етюдів, що їх Мілле надсилав нам мішками за півтора місяці наших блукань Францією, – о, ви, напевне, дуже здивуєтесь, дізнавшись, чому ми продаємо їх тепер, – тобто коли ми взагалі погоджуємося з ними розлучитися!

– Це дивовижна, незвичайна історія!

– Либонь, що так.

– А що сталося з Мілле?

– А ви вмієте зберігати таємниці?

– Вмію.

– Пам'ятаєте чоловіка, що на нього я сьогодні звернув вашу увагу в їдальні? Це ж і є Франсуа Мілле.

– Знаменитий...

– Та звичайно ж! Це єдиний випадок, коли публіці не пощастило спершу заморити генія голодом, а потім натоптати чужі кишені золотом, що мало дістатися йому. Ми потурбувалися про те, щоб пташка не заниділа на самотині, виплакавши своє горе в піснях, а тоді дістала у винагороду холодну й пишну погребальну врочистість.

1893